

Lucyna Agnieszka Jankowiak

 ORCID [0000-0003-1045-9539](https://orcid.org/0000-0003-1045-9539)

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

Zakład Językoznawstwa (Warszawa, Polska)

lucyna.jankowiak@ispan.edu.pl

Okoliczności powstania *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...* Stanisława Janikowskiego z 1880 roku

Abstrakt

Na początku 1880 roku ukazał się w Krakowie *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* Stanisława Janikowskiego. Liczył zaledwie 16 stron i rejestrował 531 artykułów hasłowych. Wydanie tego leksykonu przekładowego, gromadzącego obok polskiej leksyki również terminologię łacińską, francuską, niemiecką, angielską, stanowi ważny etap w kształtowaniu się polskiej terminologii psychiatrycznej. *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* pokazuje bowiem etap przejściowy w rozwoju polskiej terminologii psychiatrycznej, zmierzający do opracowania przez medyczną szkołę krakowską oficjalnej polskiej terminologii psychiatrycznej. *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* poprzedzał wydanie najważniejszego drukowanego leksykonu medycznego XIX wieku, czyli *Słownika terminologii lekarskiej polskiej* Stanisława Janikowskiego, Józefa

INFORMACJA O PUBLIKACJI	 Studia Historiae Scientiarum	e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		 DOAJ BRYLANTOWY MODEL OTWARTEGO DOSTĘPU
CYTOWANIE				
Jankowiak, Lucyna Agnieszka 2025: Okoliczności powstania <i>Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...</i> Stanisława Janikowskiego z 1880 roku. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 24, ss. 189–225. DOI: 10.4467/2543702XSHS.25.008.21846 .				
OTRZYMANO: 22.02.2025 ZAAKCEPTOWANO: 16.08.2025 OPUBLIKOWANO ONLINE: 30.09.2025	POLITYKA ARCHIWIZOWANIA OPEN POLICY FINDER	LICENCJA 	 Crossref	
WWW	https://ojs.ejournals.eu/SHS/ ; https://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/archiwum			

Oettingera i Aleksandra Kremera z roku 1881. Autorzy leksykonu z 1881 roku zdecydowali o opublikowaniu najpierw materiału językowego z jednego działu ówczesnej medycyny – w ich ocenie najtrudniejszego pod względem terminologicznym. Te problemy terminologiczne wynikały m.in. z faktu dynamicznego rozwoju ówczesnej psychiatrii, jej wyodrębniania się jako samodzielnego działu ówczesnej medycyny oraz istnienia różnych koncepcji badawczych. Wydanie *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych*... zapowiedziane było w prasie lekarskiej. Z kolei jego opublikowanie wywołało dyskusję zarówno nad budową słownika, jak i zawartą w nim terminologią.

Słowa kluczowe: *historia języka polskiego, język polski XIX wieku, polska terminologia medyczna, polska terminologia psychiatryczna, Stanisław Janikowski, „Słowniczek wyrazów psychiatrycznych”*

The Origins of the 1880 Edition of Stanisław Janikowski's *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych*...

Abstract

At the beginning of 1880, Stanisław Janikowski's *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych*... was published in Kraków. It was only 16 pages long and recorded 531 headword articles. The publication of this translation lexicon, which collected Latin, French, German and English terminology in addition to Polish lexicon, represented an important stage in the formation of Polish psychiatric terminology. This is because *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych*... shows a transitional stage in the development of Polish psychiatric terminology, aiming at the development of official Polish psychiatric terminology by the medical school of Krakow. *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych*... preceded the publication of the most important printed medical lexicon of the nineteenth century, namely *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* by Stanisław Janikowski, Józef Oettinger and Aleksander Kremer in 1881. The authors of the 1881 lexicon decided to publish first the linguistic material from one branch of medicine at that time – in their opinion the

most difficult in terms of terminology. These terminological problems were due, among other things, to the divergent development of psychiatry at the time, its emergence as an independent branch of medicine at the time and the existence of different research concepts. The publication of *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* was announced in the medical press. Its publication, in turn, triggered a discussion on both the construction of the dictionary and the terminology it contained.

Keywords: *Polish language history, Polish language of the 19th century, Polish medical terminology, Polish psychiatric terminology, Stanisław Janikowski, "Słowniczek wyrazów psychiatrycznych"*

1. Wstęp

Na początku 1880 roku ukazał się w Krakowie *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych obejmujący: tłumaczenie polskie wyrazów łacińskich, niemieckich, francuskich i niektórych angielskich* Stanisława Janikowskiego. Był to pierwszy samodzielny, tzn. wydany jako oddzielna publikacja, a nie stanowiący część jakiejś monografii na temat psychiatrii, słownik polskiej terminologii psychiatrycznej.

Słowniczek wyrazów psychiatrycznych... to leksykon o niewielkiej objętości, bo liczący zaledwie 16 stron, na które składają się: 2 nieliczbowane strony (karta tytułowa i na jej odwrocie *Przedmowa*) oraz 28 ponumerowanych kolumn z artykułami hasłowymi. Na każdej stronie znajdują się dwie takie kolumny.

W słowniku Stanisław Janikowski zarejestrował w sumie 531 artykułów hasłowych: 406 pełnych i 125 haseł odsyłaczowych. W tym przekładowym leksykonie hasła ułożone są alfabetycznie, a po sobie mogą występować terminy z różnych języków, do których dodano polskie terminy (jeden lub więcej). Najwięcej jest haseł łacińskich (224), mniej niemieckich (157) oraz francuskich (139) i zaledwie 11 terminów angielskich.

Nie jest celem niniejszego artykułu opis zawartości *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...*, bo będzie to przedmiotem oddzielnej publikacji. W artykule zostaną przedstawione jedynie okoliczności powstania i wydania leksykonu Stanisława Janikowskiego.

2. Początki psychiatrii

2.1. Początki psychiatrii w Europie

Początki europejskiej psychiatrii datuje się na lata 70. XVIII wieku¹. To wtedy podjęto pierwsze próby leczenia chorych psychicznie w szpitalach w Toskanii (od 1774 roku), Londynie (od 1786 roku), a później także w Wiedniu i Paryżu. Uwolnienie z łańcuchów chorych psychicznie przez Filipa Pinela (1745–1826)² w szpitalu Bicêtre w czasie rewolucji francuskiej uznawane jest za moment, od którego zaczęło się wyodrębnianie psychiatrii jako specjalności lekarskiej.

Rozwój XIX-wiecznej psychiatrii związany był z funkcjonowaniem dwóch szkół: francuskiej i niemieckiej³.

Przedstawicielami francuskiej szkoły psychiatrycznej, oprócz wspomnianego już Filipa Pinela, byli przede wszystkim Jean Étienne Esquirol (1772–1840) i Guillaume Ferrus (1784–1861). Pierwszy z nich był między innymi założycielem prywatnego zakładu psychiatrycznego (1800), organizatorem pierwszych kursów psychiatrycznych (1817) oraz autorem pierwszego nowoczesnego podręcznika psychiatrii (1838). Z kolei Guillaume Ferrus uznawany jest za twórcę terapii zajęciowej w psychiatrii.

W niemieckiej szkole psychiatrycznej powstał termin *psychiatria*. Pierwszy użył go w 1809 roku Johann Reil (1759–1813), autor opisu rozdwojenia osobowości. Do wybitnych przedstawicieli tej szkoły należeli między innymi: Wilhelm Griesinger (1817–1868), który zapoczątkował uwzględnianie anatomii układu nerwowego przy badaniu zmian psychicznych i napisał pierwszy podręcznik psychiatrii (1845), Emil Kraepelin (1855–1926), autor podziału psychoz na uleczalne i nieuleczalne oraz autor podręcznika

¹ Podrozdział opracowano na podstawie: Brzeziński 2004, ss. 311–317; Korzeniowski, Pużyński 1978; Seyda 1973, ss. 335–343; Szumowski 2008, ss. 589–593.

² Część opracowań (np. Brzeziński 2004, s. 311; Szumowski 2008, s. 590) podaje, że było to zasługą Filipa Pinela. Z kolei Shorter (2005, s. 21) twierdzi, że polecenie uwolnienia chorych z łańcuchów wydał dyrektor szpitala Jean-Baptiste Pussin (1746–1811).

³ Oddzielną kwestią, której omówienie pomijam, jest działanie *psychików* i *somatyków*. Przedstawiciele pierwszej grupy uważali, że „choroba psychiczna jest chorobą duszy, zaś jej objawy cielesne mają charakter wtórny i powstają drogą wpływu duszy na ciało” (Korzeniowski, Pużyński 1978, s. 328). Natomiast *somatycy* twierdzili, że „u podłoża chorób psychicznych leżą, często ukryte, choroby cielesne” (Korzeniowski, Pużyński 1978, s. 399).

psychiatrii (1883⁴), Eugen Bleuler (1857–1939), szwajcarski psychiatra, który opisał schizofrenię jako grupę jednostek nozologicznych, zwolennik podejścia psychologicznego w psychiatrii.

Przez pewien czas z psychiatrią współlistniała neurologia, która rozwijała się również na bazie interny. Wielu ówczesnych lekarzy stało się specjalistami w obu dziedzinach, czyli w neurologii i psychiatrii, np. Otto Westphal (1833–1890) czy Teodor Maynert (1833–1892) z Wiednia. Do usamodzielnienia się neurologii najbardziej przyczynił się Jean Martin Charcot (1825–1893), autor opisu hysterii jako choroby (1870). W roku 1866 w Paryżu objął katedrę neurologii. Stał się też nauczycielem wielu neurologów z całego świata.

Psychiatria i psychologia także były ze sobą związane w XIX stuleciu. Chociaż długo medycyna i psychologia rozwijały się oddzielnie, to na początku XIX wieku stopniowo zaczęły się zbliżać i korzystać ze swoich osiągnięć⁵. Najpierw lekarze zaczęli stosować metody psychoterapii w leczeniu osób umysłowo chorych, a dopiero w połowie XIX wieku psychologizujący filozofowie zaczęli zauważać potrzebę zbliżenia psychologii do medycyny. Psychologia naukowa, która ostatecznie wyodrębniła się w latach 70. XIX stulecia⁶, wpłynęła na rozwój psychiatrii i jej możliwości badawczych⁷.

2.2. Pionierzy polskiej psychiatrii

Uznaje się, że miejscem narodzin polskiej psychiatrii jako dyscypliny naukowej było Wilno⁸. Tam na otwartym w 1803 roku Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim, z wydziałem medycznym, działali między innymi Jan Piotr Frank (1745–1821), specjalista w zakresie tzw. policji lekarskiej (w ramach której przekazywano również wiedzę psychiatryczną zanim

⁴ Podręcznik ten do 1899 roku miał sześć wydań (poprawianych i uzupełnianych). Shorter (2005, ss. 123–126) wskazuje na przełomowe znaczenie edycji trzeciej z 1893 roku, piątej z 1896 roku oraz szóstej z roku 1899. Z kolei Korzeniowski, Pużyński (1978, s. 185) podają datę wydania podręcznika – 1893 rok. Por. też Domański 2018, ss. 113–117.

⁵ Zob. np. Domański 2018.

⁶ Na ziemiach polskich psychologia naukowa zaczęła powstawać w ostatniej ćwierci XIX wieku.

⁷ Zob. np. Pieter 1959; Bobrowska-Nowak 1971; Urbanek 2010, s. 232; Domański 2010; 2018; Rzepa, Dobroczyński 2009; 2019.

⁸ Podrozdział opracowano na podstawie: Bilikiewicz, Jaroszewski, Nasierowski 2002; Brzezicki 1964; Herman 1975; Nasierowski 2005; 2015.

doszło do wyodrębnienia psychiatrii jako samodzielnej dyscypliny medycznej) oraz twórca „szkoły medycyny praktycznej” (czasowej kliniki na 10 łóżek), i jego syn Józef (1771–1842), z którego inicjatywy utworzono Instytut Medyczny oraz Cesarskie Wileńskie Towarzystwo Lekarskie (1805)⁹. W latach 1826–1845 w Lipsku wydano jego czternastotomową monografię *Praxeos medicae universae praecepta*, której jeden z tomów, liczący 818 stron, był poświęcony chorobom układu nerwowego i mózgu (*Doctrinam de morbis systematis nervosi in genere, et de iis cerebri in specie*, 1815). Dzieło to dało początek psychiatrii naukowej w Polsce i Rosji. W ośrodku wileńskim powstał również pierwszy polski podręcznik alkoholologii pt. *Dzieło o pijaństwie* (1818) Jakuba Szymkiewicza (1775–1818).

Po likwidacji przez zaborców Cesarskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej (1842) Wilno nie odgrywało już znaczącej roli w psychiatrii. Jednym z niewielu ważnych wydarzeń w tej dziedzinie było skuteczne zastosowanie w 1861 roku przez Klemensa Maleszewskiego (1798–1873) leczenia elektrowstrząsowego osoby w stanie katatonicznym prądem uzyskanym z ogniwa galwanicznego.

Psychiatrię kliniczną na ziemiach polskich zapoczątkowano niemal równocześnie w Warszawie i Krakowie. Przyjmuje się, że w latach 60. XIX stulecia wyodrębniała się grupa lekarzy specjalizujących się w psychiatrii¹⁰.

Klinika psychiatryczna w Warszawie działała od roku 1858. Kierował nią Andrzej Janikowski (1799–1864), jednocześnie profesor policji lekarskiej i medycyny sądowej. Jego następcą na katedrze psychiatrii był Romuald Płaskowski (1821–1896)¹¹, pierwszy habilitowany docent psychiatrii (1862). W związku z otwarciem Warszawskiej Szkoły Głównej i przekształceniem Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wydział Lekarski tejże szkoły we wrześniu 1862 roku Romuald Płaskowski został mianowany adiunktem przy katedrze psychiatrii i klinice chorób umysłowych, pozostając jednocześnie na stanowisku ordynatora w szpitalu św. Jana Bożego. Połączenie tych funkcji gwarantowało, że wykłady z psychiatrii zostaną połączone z ćwiczeniami praktycznymi, o co stale zabiegano. Powstanie katedry psychiatrii w Warszawie zapoczątkowało proces rozwoju psychiatrii akademickiej na ziemiach polskich. Romuald Płaskowski w latach 1877–1879 wykładał też psychiatrię sądową dla studentów prawa. Był

⁹ Obaj byli zainteresowani problematyką psychiatryczną z powodu choroby psychicznej żony Jana, a matki Józefa.

¹⁰ Urbanek 2010, s. 230.

¹¹ Chojna 1981.

pierwszym i zarazem ostatnim Polakiem, któremu powierzono wykłady z chorób nerwowych i psychicznych na wyższej uczelni w Warszawie w czasie zaborów. W latach 1888–1915 katedra pozostawała w rękach Rosjan.

Warunki rozwoju psychiatrii w Krakowie przez kilkadziesiąt lat były znacznie gorsze niż w Warszawie. W 1871 roku powstała tu katedra neurologii, którą objął Stanisław Domański (1844–1916) z kliniki wewnętrznej. Klinikę psychiatryczną zorganizował Gustaw Neusser (1840–1904). Pierwszym profesorem neurologii i psychiatrii w Krakowie był Jan Piltz (1870–1930), zwolennik łączenia tych dwu specjalności. Katedra neuropatologii i psychiatrii utworzona została na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego dopiero w roku 1905 wraz z powołaniem Jana Piltza na jej kierownika¹².

Psychiatria polska w XIX wieku była najpierw pod wyraźnym wpływem psychiatrii francuskiej, a dopiero potem psychiatrii niemieckiej, co przełożyło się także na sposób traktowania i wykładania tej dziedziny wiedzy. W Austrii oraz w Niemczech neurologia i psychiatria traktowane były jako jedna dyscyplina i wyładał je jeden profesor, co praktykowano również w Krakowie. Natomiast w Rosji i we Francji, a za nimi także w Warszawie, były one wykładane przez różnych profesorów.

Do wybitnych psychiatrów polskich pracujących poza granicami Polski należał między innymi wnuk Jędrzeja Śniadeckiego, Jan Baliński (1827–1902), nazywany ojcem rosyjskiej psychiatrii. Był on pierwszym profesorem tej dyscypliny w Rosji (Petersburg 1867) i organizatorem nowoczesnej kliniki.

3. Polska terminologia medyczna w XIX wieku¹³

Następstwem szybkiego rozwoju medycyny w XIX stuleciu były nie tylko przyrost wiedzy, wydzielanie się z medycyny uniwersyteckiej nowych jej

¹² Warto dodać, że rozdzielenie katedr neurologii i psychiatrii nastąpiło w Krakowie dopiero w roku 1950.

¹³ Krótkie opisy dzieł ważnych przy badaniu historii polskiej terminologii medycznej nie tylko w XIX stuleciu przedstawiają w swoich pracach głównie historycy medycyny, np. Giedroyc 1919; Wierzbicki 1924; Neuman 1968; Masłowski 1977. Por. też opracowanie językoznawcy: Wysocka 1999; 2002.

Z kolei charakterystykę polskiej terminologii medycznej różnych okresów znaleźć można w pracach językoznawców, np. Jankowiak 2015, ss. 83–140; Wysocka 1980; 1994; 2007; 2013.

działów (np. okulistyki) czy ich usamodzielnianie się i powstawanie nowych gałęzi wiedzy (np. antropologii, weterynarii), lecz także gwałtowny rozwój terminologii medycznej. Z jednej strony musiała ona nadążyć z nazywaniem nowych desygnatów medycznych, z drugiej strony część terminologii narodowych stała przed szerszym zadaniem: uporządkowania całej dotychczasowej terminologii medycznej i jednocześnie uzupełnienia jej o nową, konieczną do opisywania nowych zjawisk w medycynie. Taki właśnie cel przyświecał polskiej terminologii w XIX wieku.

Polscy lekarze od początku XIX stulecia podejmowali starania, by przygotować polską terminologię medyczną na moment odzyskania przez Polskę niepodległości i potem wprowadzenia tej uporządkowanej terminologii do systematycznego nauczania medycyny oraz do literatury fachowej. W wyniku zorganizowanych prac nad polską terminologią lekarską powstały dwie medyczne szkoły terminologiczne: wcześniejsza krakowska z Józefem Majerem i Fryderykiem Skoblem na czele, opowiadająca się za wykorzystaniem dawnej i rodzimej terminologii medycznej, oraz szkoła warszawska, dążąca do umiędzynarodowienia tej terminologii.

O potrzebie ciągłej pracy nad polską terminologią medyczną w tym okresie świadczy np. list lekarza Szczęsnego Orzakiewicza z 30 grudnia 1862 roku, zamieszczony w krakowskim *Przeglądzie Lekarskim* w numerze 3 z 17 stycznia 1863 (ss. 23–24):

Co się tyczy materyalnej pomocy, trudno przypuścić, aby który z lekarzów polskich obył się bez Przeglądu, którego za tak nieznaczną ofiarę i poucza i zaspakaja; lecz co do współudziału naukowego, tu utknie nie jedna dobra chęć dla braku – wymowy.

Najwięcej z nas do obcej świątyni uczęszczać musiało, i dla tego umiejętnie wyrażać się w ojczystym języku jest dla nas rzeczą na teraz jeszcze niepodobną.

Wszedłszy, w życie praktyczne, przeświadczamy się, ile nam krzywdy wyrządzono, wszakże nawet często i z chorym porozumieć się nam trudno; a przy naszej codzienniej a nużącej pracy, by w naszych trudnych, zupełnie – co do nas – zaniebanych stosunkach zarobić na utrzymanie życia, złe to i przy najlepszych chęciach dopiero z czasem odrobić się da. Do tej jednak pracy potrzeba nam pomocy, której wyglądamy od Szanownej Redakcyi jako od bezpośredniego źródła i organu naszego.

Raczy nam oto Szanowna Redakcja wskazać, gdzie naszej terminologii szukać i nabyć możemy, a zanim się z takową obznajmimy, raczy Szanowna Redakcja ogłosić, że artykuły i z barbarzyńskimi wyrazami przyjmie, jeżeli zasłużą na uwagę i stosownie poprawione odda do publicznego użytku.

To nam umożebni podzielenie się doświadczeniem i myślą z Szanowną Redakcją, której w imieniu kilku Kolegów niniejszą prośbę przedkładam [...] ¹⁴.

Warto przytoczyć tu fragment odpowiedzi redakcji zamieszczony pod tym listem:

Co do terminologii naukowej czujemy wraz z Kolegą potrzebę ustalenia, wyrobienia i rozpowszechnienia, takowej na zasadach zgodnych z duchem i z historią języka. [...] Upewnić też możemy, że Oddział nauk przyrodniczych i lekarskich Towarzystwa Nauk., zwłaszcza też ci jego członkowie, którzy z prac na tém polu dokonanych oddawna są znani, poczuwają się nie tylko do tego obowiązku, ale że nad wygotowaniem drugiego, pomnożonego wydania słownika lekarskiego polskiego nieraz się już zastanawiali i zamiar ten zapewne do skutku doprowadzą.

¹⁴ Zwłaszcza w 1. połowie XIX wieku istniał poważny problem z poziomem językowym artykułów nadsyłanych do polskiej prasy medycznej. Jak pisze Teresa Ostrowska: „Do obowiązków redaktorów należało m.in. opracowywanie redakcyjne nadesłanych artykułów. Wymagało to nieraz napisania na nowo całej pracy, ponieważ polscy lekarze nie umieli ich pisać. Dlatego też pierwsze polskie czasopisma lekarskie były prawie całkowicie pióra redaktorów lub też składały się, jak «Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego», z protokołów posiedzeń i wygłoszonych odczytów. Jedynie na Wileńszczyźnie mamy odmienną sytuację, co było wynikiem wysokiego poziomu Uniwersytetu Wileńskiego i jego profesorów. [...] Wielkie trudności, zwłaszcza w pierwszej połowie stulecia, sprawiał redaktorom brak odpowiedniego materiału do druku. Trzeba było pozyskać i wykształcić współpracowników-autorów artykułów. «Tygodnik Lekarski» [...], a także inne czasopisma jak «Medycyna» czy «Przegląd Dentystyczny», proponowały lekarzom przysyłanie artykułów w surowej formie, zobowiązując się do odpowiedniego ich opracowania. Ale nawet i pozornie wykończone artykuły nadesłane do redakcji często wymagały przerobienia, a nieraz nawet napisania na nowo. Wielkie zasługi położył tu Ludwik Natanson, który sam opracowywał nadesłane artykuły» (Ostrowska 1973, ss. 28–29).

Dzięki pracom obu medycznych szkół terminologicznych powstało w XIX stuleciu kilka przekładowych słowników lekarskich z polską terminologią, z których wydano jedynie leksykony powstałe w ośrodku krakowskim¹⁵ (1838 – Józefa Majera i Fryderyka Skobla *Słownik anatomiczno-fizjologiczny*; 1842 – Józefa Majera i Fryderyka Skobla *Niemiecko-polski słownik wyrazów lekarskich*¹⁶; 1868 – Fryderyka Skobla i Aleksandra Kremera *Słownik łacińsko-polski wyrazów lekarskich*; 1876 – Stanisława Janikowskiego, Aleksandra Kremera, Józefa Oettingera *Uzupełnienie słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich Prof. Dra F.K. Skobla i Dra Al. Kremera, razem z przekładem polskim wielu wyrazów lekarskich niemieckich, francuskich i angielskich i słowniczkiem wyrazów weterynarskich*). Najważniejszym z nich był wydany w 1881 roku *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* Stanisława Janikowskiego, Józefa Oettingera i Aleksandra Kremera. To pierwszy z krakowskich leksykonów medycznych obejmujący wszystkie działy ówczesnej polskiej medycyny, uwzględniający zarówno terminologię tych, które już w XIX wieku stały się oddzielnymi dziedzinami wiedzy, choć z medycyny się wywodziły (antropologia, weterynaria), jak i nowych (np. okulistyka, ginekologia). Do tych nowych działów należała również psychiatria. Decyzję o wydaniu tego słownika podjęto w 1877 roku na jednym z posiedzeń Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego¹⁷, a pewien udział w jego opracowaniu mieli także naukowcy z innych ośrodków¹⁸.

Słownik opracowany przez ośrodek warszawski na przełomie lat 50. i 60. XIX wieku, również uwzględniający wszystkie działy ówczesnej medycyny, ostatecznie nigdy drukiem nie został wydany. W latach 60. zaginął w związku z aresztowaniem studenta przepisującego dzieło. Odnalazł się w latach 80. XIX wieku. Chociaż leksykon nie został opublikowany, polską terminologię medyczną w nim zawartą wykorzystywano podczas wykładów uniwersyteckich oraz w artykułach zamieszczanych w polskich czasopismach naukowych tego ośrodka¹⁹.

¹⁵ Więcej informacji na temat XIX-wiecznych słowników medycznych zob. Jankowiak 2015; 2022a. Tam też dalsza literatura przedmiotu.

¹⁶ W cytowanej wyżej odpowiedzi redakcji na list doktora S. Orzakiewicza wskazano m.in. na słowniki z 1838 i 1842 roku jako na źródła ówczesnej terminologii medycznej.

¹⁷ Szerzej na temat prac nad słownikiem oraz o słowniku zob. Jankowiak 2022a.

¹⁸ Zob. Jankowiak 2022b.

¹⁹ Szkoła warszawska wykorzystwała ją również w dyskusji nad krakowskimi słownikami z 1868 i 1876 (por. niżej) oraz przy pracach i konsultowaniu materiału słowników medycznych z 1881 i 1905 roku. Zob. Jankowiak 2015, s. 95.

W Warszawie wydano drukiem jedynie słowniki gromadzące terminologię z wybranych działów medycyny, np. w latach 1898–1899 trzyczęściowy słownik anatomiczny Stanisława Krysińskiego pod wspólnym tytułem *Słownictwo anatomiczne. Część I. (Przekład dzieła p. t. „Anatomische Nomenclatur”, obejmującego wykaz nazw, które przyjęto na IX kongresie Towarzystwa anatomów w Bazylei; redaktor i wydawca Wilhelm His. 1895)*, Warszawa 1898; *Część II. Słownik abecadłowy nazw anatomicznych: A. Słownik łacińsko-polski. B. Słownik polsko-łaciński*, Warszawa 1898; *Część III. Słownik abecadłowy nazw anatomicznych. Łacińsko-polski. Z objaśnieniami źródłosłowowymi*, Warszawa 1899.

4. Polska terminologia psychiatryczna²⁰

4.1. Piśmiennictwo psychiatryczne w XIX stuleciu²¹

Od początku XIX wieku pojawiają się opracowania związane z psychiatrią jako nową dyscypliną naukową. Za pierwszą pracę napisaną po polsku na temat psychiatrii uznaje się rozprawę Józefa Jakubowskiego (1796–1866) pt. *O metodzie leczenia psychicznej*, przedstawioną na posiedzeniu Towarzystwa Naukowego w Krakowie w 1830 roku²², a wydaną w 1831 w czasopiśmie *Rozmaitości Naukowe* 1831, ss. 82–140.

Od lat 40. XIX wieku wydawane są podręczniki psychiatrii (np. Bartłomiej Frydrych, *O chorobach umysłowych*, Warszawa 1845; Andrzej Janikowski, *Patologia i terapia chorób umysłowych*, Warszawa 1864; Romuald Płaskowski, *Psychiatria. Zeszyt pierwszy, część ogólna*²³, Warszawa 1868; Leon Blumenstok, *O badaniu stanu umysłowego na podstawie obecnych pojęć psychiatrycznych*, Kraków 1868; Adolf Rothe, *Psychiatria czyli nauka o chorobach umysłowych*, Warszawa 1885; Alfons Erlicki, *Wykłady kliniczne*

²⁰ Pomijam tu kwestię literatury w języku polskim na temat zdrowia psychicznego i jego zaburzeń, która pojawiała się od XVI wieku, por. np. ówczesne zielniki: Stefana Falimirza z 1534 roku i inne. Zob. np. Gawleńska, Derebas 2022; Jankowiak 2005, 2006. Nawet w XIX-wiecznych pracach dotyczących różnych działów medycyny poruszano sprawę zdrowia psychicznego. Zob. np. Kujawski 2017, s. 6.

²¹ Z założenia pełny obraz piśmiennictwa tego okresu przedstawia Kujawski 2017, jednak jego artykuł zawiera liczne błędy w tytułach omawianych dzieł. Por. też Nasierowski 2015; Urbanek 2010, ss. 229–237; Kwiatkowska 2011.

²² Zdaniem Nasierowskiego pracę tę można „uznać za pierwszą próbę napisania podręcznika psychiatrii w języku polskim” (Nasierowski 2015, s. 388).

²³ Druga część podręcznika ukazała się dopiero w 1884 roku, a trzeciej nie opublikowano.

o chorobach umysłowych, Warszawa 1897) oraz publikacje z zakresu psychiatrii sądowej (np. Andrzej Janikowski, *Zasady dochodzeń sądowo-lekarskich co do wątpliwego stanu zdrowia*, Warszawa 1845; Adolf Rothe, *Psychopathologia forensis czyli nauka o chorobach umysłowych: w zastosowaniu do sądownictwa, a w szczególności do praw obowiązujących w Królestwie Polskiem i w Galicyi*, Kraków 1879). Prace na temat leczenia psychoterapeutycznego drukowano dopiero od lat 90. XIX wieku i początkowo dotyczyły one sugestii i hipnozy (np. Aleksander Fabian, *Hypnotyzm w nauce, a w praktyce. Odczyty na rzecz Towarz. Osad Rolnych wygłoszone w Lutym 1888 r.*, Warszawa 1890; Julian Ochorowicz, *Odczyty o magnetyzmie i hipnotyzmie*, St. Petersburg 1890; Adam Wizel, *Z dziedziny histeryi*, Warszawa 1891; Teofil Ziemia, *Hypnotyzm wobec psychologii*, Lwów 1892).

Pojawiające się w części publikacji klasyfikacje chorób psychicznych, np. u Adolfa Rothego, Józefa Rollego, Romualda Płaskowskiego czy Alfonsa Erlickiego, stanowią ważne źródło do badań XIX-wiecznej polskiej terminologii psychiatrycznej²⁴. Czasem do prac dołączane były słowniki, np. do części drugiej warszawskiego podręcznika Romualda Płaskowskiego pt. *Psychiatria* z 1884 roku dodano *Słowniczek obejmujący Nazwy i wyrażenia psychiatryczne w tekście używane, oraz ich Synonimy, swojskie i cudzoziemskie*, liczący 124 strony, który jest nie tyle słownikiem, co indeksem z odsyłaczami do tekstu w obu tomach podręcznika. Niektórzy z autorów wprost pisali o potrzebie zajęcia się polską terminologią psychiatryczną, jak Romuald Płaskowski (we „Wstępie” do tomu pierwszego *Psychiatrii* z 1868 roku) czy Józef Rolle²⁵.

Oddzielną grupą publikacji były tłumaczenia pozycji zagranicznych z dziedziny psychiatrii²⁶. Na przykład w 1863 roku w Warszawie ukazał się przekład autorstwa dra Aleksandra Jawurka książki Theodoricha Plaggego *O przyczynach chorób umysłowych i samobójstwa. Zarys psychiatryczny*, a w latach 90. Adam Wizel, neurolog warszawski²⁷, wydał tłumaczenia prac dotyczących hipnozy: Augusta Forela *Hypnotyzm, jego znaczenie i zastosowanie*, Warszawa 1891 i Maxa Hirscha *Suggestya i hipnoza*, Warszawa 1894. Tego typu prace nie tylko wzbogacały stan wiedzy, lecz także niejako

²⁴ Zob. Kujawski 2013; 2017.

²⁵ J. Rolle w *Chorobach umysłowych* (1863–1864) wśród problemów, z którymi musi zmierzyć się ówczesna psychiatria, wymienił terminologię. Zob. Rolle (1864, s. 8).

²⁶ Kujawski 2017, ss. 20–21.

²⁷ Herman 1975, s. 96.

wymuszały rozwój polskiej terminologii. Zwraca uwagę znaczna liczba polskich dzieł i przekładów z dziedziny psychologii (np. Fryderyka Wilhelma Snella, *Psychologia empiryczna i loika*, Warszawa 1818 w tłumaczeniu Władysława Józefa Choynackiego, od lat 70. XIX wieku tłumaczenia prac Théodula Armanda Ribota²⁸, a w 1890 wydany w Warszawie przekład *Psychologii doświadczalnej w zarysie* Haralda Höffdinga, uznawany za „najlepszy podręcznik psychologii w polskim języku”²⁹) przy prawie nieobecnych tłumaczeniach publikacji z psychiatrii klinicznej. Niejednokrotnie autorami dzieł bądź przekładów z zakresu psychologii byli lekarze psychiatrzy, co wskazuje na ściślejsze nawet niż dziś związki ówczesnej psychiatrii i psychologii³⁰.

Również w czasopismach lekarskich (np. *Przegląd Lekarski*, *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, *Gazeta Lekarska*) ukazywały się publikacje z zakresu psychiatrii³¹. Były to zarówno samodzielne artykuły, jak i recenzje prac polskich oraz obcych autorów. I tak np. w 1869 roku w krakowskim czasopiśmie medycznym pt. *Przegląd Lekarski* ukazała się w odcinkach ocena podręcznika Romualda Płaskowskiego *Psychiatria* z 1868 roku, napisana przez Stanisława Janikowskiego³². Z kolei w 1879 roku rozgorzała polemika między Leonem Blumenstokiem i Stanisławem Janikowskim na temat pracy Adolfa Rothego *Psychopathologia forensis...*³³.

Wymienione czasopisma lekarskie drukowały także notatki oraz sprawozdania z posiedzeń komitetów, które zajmowały się terminologią psychiatryczną (por. niżej).

²⁸ Znaczenie myśli psychologicznej T.A. Ribota oraz przekładów jego dzieł na język polski omawia szczegółowo Domański 2008.

²⁹ Za Kujawski 2017, s. 21.

³⁰ Nie można też pominąć znaczenia dla rozwoju polskiej terminologii psychiatrycznej omówień, recenzji czy sprawozdań z lektury dzieł (polskich i obcych) dotyczących psychiatrii. C.W. Domański (2008), prezentując recepcję poglądów T.A. Ribota na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, podaje liczne przykłady takich wypowiedzi (po polsku) na temat dzieł obcych, co nasuwa badaczowi historii terminologii psychologicznej myśl, że przyczyniały się one również do wprowadzania nowych terminów z zakresu tej nauki. Por. Domański 2008, ss. 167–266.

³¹ Zob. np. Bilikiewicz, Łyskanowski 1964; Podgórska-Klawe 2005, ss. 503–505; Urbanek 2010, s. 233.

³² Janikowski 1869.

³³ Blumenstok 1879a; 1879b; Janikowski 1879.

4.2. Prace nad polską terminologią psychiatryczną przed wydaniem słowniczka Stanisława Janikowskiego

Zagadnienia tego dotąd nie zbadano. Pewne uwagi na ten temat pojawiają się jedynie w opracowaniach badaczy (głównie historyków medycyny), zajmujących się początkami psychiatrii na ziemiach polskich lub w ogóle medycyną polską tego okresu³⁴.

W ośrodku warszawskim w 1864 roku³⁵ w Towarzystwie Lekarskim Warszawskim powołano Oddział Chorób Umysłowych, Nerwowych i Psychiatrii Sądowej pod kierunkiem Ildefonsa Krysińskiego, Romualda Płaskowskiego i Stanisława Chomętowskiego. Już na pierwszym jego posiedzeniu 14 grudnia 1864 roku³⁶ zwrócono uwagę na konieczność zajęcia się słownictwem (nomenklaturą) chorób umysłowych³⁷, a na drugim, 11 stycznia 1865, Romuald Płaskowski przedstawił część swoich materiałów do *Wyrazownictwa polskiego*, czyli – jak napisano w sprawozdaniu z tego posiedzenia, opublikowanym w *Pamiętniku Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego* – „terminologii chorób umysłowych w połączeniu z nomenklaturą i synonimiką obcych języków”³⁸. Według niektórych historyków medycyny była to pierwsza próba stworzenia polskiej terminologii psychiatrycznej³⁹. Kwestia polskiej terminologii psychiatrycznej, a przede wszystkim „wyrazownictwa chorób umysłowych”, pojawiała się na posiedzeniach wspomnianej sekcji, np. na obradach 11 czerwca 1866⁴⁰, co jednak wymaga przeanalizowania. Jak pisze Grażyna Herczyńska:

Wyjątkowo zacięte boje toczono na temat terminologii. Dla nikogo nie ulegało wątpliwości, że jest rzeczą konieczną stworzenie własnej, polskiej terminologii, niezależnej od terminów używanych w innych krajach (Herczyńska 2001, s. 399).

³⁴ Np. Herczyńska 2001; Kujawski 2013; Urbanek 2010, s. 210.

³⁵ Według A. Bilikiewicza, Z. Jaroszewskiego i T. Nasierowskiego (Bilikiewicz, Jaroszewski, Nasierowski 2002, s. 4) w Warszawie w 1864 roku Romuald Płaskowski utworzył Oddział Chorób Umysłowych w Warszawskim Towarzystwie Lekarskim, później działający pod nazwą: Sekcja Psychiatrii, Neurologii i Psychiatrii Sądowej.

³⁶ Zob. sprawozdanie z tego posiedzenia: Chomętowski 1865a.

³⁷ Chomętowski 1865a, s. 463. Por. Urbanek 2010, s. 210.

³⁸ Chomętowski 1865b, ss. 141–143.

³⁹ Zob. Chojna 1981, s. 705. Zob. też Herczyńska 2021, ss. 80–81.

⁴⁰ Chomętowski 1867, s. 298.

Po roku 1867 sekcja przestała działać, jednak według wspomnianej autorki:

Najważniejszym osiągnięciem było ujednolicenie nomenklatury i klasyfikacji chorób umysłowych, wprowadzone nie tylko w szpitalach w Warszawie, ale także w Lublinie, a zalecone przez Radę Lekarską do stosowania we wszystkich sprawozdaniach i raportach rocznych (Herczyńska 2001, s. 399).

Aby uzupełnić ten (ciągle niekompletny i wymagający zbadania) obraz prac, trzeba dodać, że w 1868 roku Romuald Płaskowski we wstępie do części pierwszej swojego dzieła *Psychiatria* zdiagnozował działania na rzecz kształtowania polskiej terminologii psychiatrycznej dwóch najważniejszych ośrodków tworzących polską terminologię medyczną – warszawskiego i krakowskiego. W podrozdziale pt. „Słownictwo czyli Nomenklatura polska, w porównaniu z Synonimami i Terminologią, w obcych językach przyjętą” napisał między innymi:

Piśmiennictwo lekarskie dąży ciągle do oczyszczenia języka ojczystego, przepełnionego od dawna cudzoziemczyzną; usiłowania te przecież nie przyniosły dotychczas pożądanego owocu. Szkoła krakowska bogata w nazwy techniczne, z wielką starannością od lat wielu wytwarzane, jakkolwiek dla innych nauk lekarskich mogła przysporzyć nieco gotowego już wyrobu, dla Psychiatrii jednakże była obojętną i w niczym się nie przysłużyła, mianowicie z tego powodu, że i sama ta nauka w Wszechnicy Jagiellońskiej, podrzędną tylko rolę, w ogólnym wykładzie Patologii i Terapii szczegółowej, dotychczas jeszcze odgrywa.

Komitet słownictwa lekarskiego w Towarzystwie lekarskiem w Warszawie, w zeszłym lat dziesiątku ustanowiony [czyli w latach 50. – dopisek mój], zaledwie dotknął, w rozbiórce ogólnym gałęzi chorób umysłowych, niektóre tylko nazwy; ale praca ta równie, jak i czynność następnie w roku 1864 utworzonej z łona Towarzystwa lekarskiego Sekcji psychiatrycznej, nie ustaliła jeszcze dostatecznych podstaw w pierwotnym rozwoju polskiego wyrazownictwa.

Nazwiska bowiem, które dotychczas w ciągłym i potocznym, a nawet i administracyjno-sądowym są użyciu, nie wystarczają dla nauki ściśle systematycznej (Płaskowski 1868, s. 31).

5. *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* Stanisława Janikowskiego

5.1. *Specyfika Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...*

Jak już wspomniano, *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych* obejmujący: *tlómaczenie polskie wyrazów łacińskich, niemieckich, francuzkich i niektórych angielskich* autorstwa Stanisława Janikowskiego wydrukowano w Krakowie na początku 1880 roku. Wydano go nakładem Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego „W drukarni Fr. Pobudkiewicza w dzierżawie A. Koziańskiego” i rozprowadzano jako dodatek do jednego z numerów *Przeglądu Lekarskiego* (zob. niżej).

Ten kolejny krakowski leksykon medyczny na tle wcześniejszych słowników tego ośrodka był odmienny. *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* nie tylko bowiem poprzedzał opublikowany w 1881 roku najważniejszy krakowski leksykon medyczny, to jest *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* Stanisława Janikowskiego, Józefa Oettingera i Aleksandra Kremera, lecz także ze słownikiem tym pozostawał w silnym związku, o czym świadczą kilka informacji w nim zawartych.

Po pierwsze, na stronie tytułowej *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...* znalazła się notatka w nawiasie:

(Wyjątek ze Słownika terminologii lekarskiej polskiej, przygotowanego do druku przez Komisję terminologiczną Towarzystwa lek. krak.).

Po drugie, w jednostronicowej „Przedmowie”, datowanej przez Stanisława Janikowskiego na 5 lutego 1880 roku i wydrukowanej na odwrocie strony tytułowej, również wskazano na te powiązania. *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* miał być pierwotnie nową edycją krakowskiego *Słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich* Fryderyka Skobla i Aleksandra Kremera z 1868 roku. Mimo wydania w 1876 jego uzupełnienia, pt. *Uzupełnienie słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich Prof. Dra F. K. Skobla i Dra Al. Kremera...*, autorstwa Stanisława Janikowskiego, Aleksandra Kremera i Józefa Oettingera, prace nad słownictwem medycznym i nowym leksykonem trwały. Polegały one między innymi na licznych konsultacjach ze specjalistami w sprawie terminologii (polskiej i obcej) poszczególnych działów medycyny.

Już od lat trzech komisja terminologiczna Towarzystwa lekarskiego krakowskiego, złożona z koll. A. Kremera, Prof. J. Oettingera i niżej podpisanego, pracuje nad przygotowaniem nowej edycji „Słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich”, wydanego w r. 1868 w Krakowie przez Prof. Dr. Skobla i Dr. A. Kremera. Praca komisji już jest bliską ukończenia, tak, że prawdopodobnie w lecie r. b. będzie można przystąpić do druku tej nowej edycji, której potrzeba wyrażnie czuć się daje, ile że nakład słownika Drów Skobla i Kremera już zupełnie jest wyczerpany. Komisja, pragnąc nowy Słownik uczynić, o ile można, dokładnym, oddzielała z osobna wyrazy do pojedynczych gałęzi naukowych należące i zasięgała, co do tychże, zdania praktyków i uczonych zajmujących się szczegółowo odpowiedniami gałęziami medycyny i nauk pomocniczych; nareszcie wszystkie wyrazy bez wyjątku przeglądał członek honorowy Towarz. lek. krak., Prezes Akademii Umiejętności Dr. J. Majer, udzielając nam bez ustanku swoich światłych rad i uwag, tak ustnie, jakoż przeważnie na piśmie (Janikowski 1880a).

W przypadku terminologii psychiatrycznej, która autorom przygotowującym słownik wyrażnie sprawiała trudność, nie ograniczono się do konsultacji, chociaż Stanisław Janikowski wyrażnie prosił o przesyłanie uwag:

Szanownych Kolegów interesujących się Psychiatrią, a którym nastręczałyby się uwagi co do wyrazów czyto objętych Słowniczkiem, czyto braków tegoż, upraszamy uprzejmie o nadsyłanie tychże, pod adresem podpisanego; najdalej do początku Maja r. b. (Janikowski 1880a).

Przed umieszczeniem terminologii psychiatrycznej w *Słowniku terminologii lekarskiej polskiej* z 1881 roku postanowiono opublikować ją oddzielnie w postaci słownika, który będzie rozprowadzany jako dodatek do krakowskiego czasopisma medycznego (*Przegląd Lekarski*). Z jednej strony odbiorcy *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych*... mieli otrzymać materiał do analizy i dyskusji, z drugiej strony – czytelnicy tej publikacji zyskali przynajmniej ogólne wyobrażenie o tym, jak będzie wyglądał nowy leksykon (z 1881 roku). Wbrew wcześniejszemu planowi *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych*... składał się tylko z części obcojęzyczno-polskiej:

Z pomiędzy pojedynczych gałęzi nauki lekarskiej największą niemal trudność sprawiała nam Psychiatria, której słownictwo w obcych już językach nie małe przedstawia zamieszanie. Z tego powodu komisja postanowiła ogłosić drukiem, sposobem próby, niniejszy Słowniczek psychiatryczny, ułożony przez podpisanego, upraszając Zarząd Towarzystwa o nakład i o dołączenie po egzemplarzu do jednego z Nrów „Przeglądu lekarskiego” jako organu Towarzystwa, ażeby Kolegom, których Psychiatria zajmuje, dać sposobność do uczynienia nam odpowiednich uwag. Broszurka ta ma zarazem okazać, w jaki sposób Słownik w nowej edycji będzie ułożony, a między innemi, jak obficie będą w nim się znajdowały, oprócz łacińskich, wyrazy niemieckie i francuskie. Celem uniknięcia nieporozumień wyraźnie nadmieniamy, że w Słowniku, pojedyncze nauki nie będą oddzielne, lecz wszystkie wyrazy Słownika iść będą jednym ciągiem w porządku ściśle alfabetycznym.

Również wypada nam tu nadmienić, że w Słowniku, oprócz działu łacińsko-polskiego (a zarazem niemiecko-polskiego i francusko-polskiego), będzie Część druga, obejmująca przekład wyrazów polskich na język łaciński, niemiecki, lub francuski. Mielśmy zamiar to samo uczynić i w niniejszym Słowniczku, i nawet mieliśmy już gotowy odpowiedni rękopis; ale wzgląd na zwiększenie kosztu publikacji tylko tymczasowej stanął na przeszkodzie urzeczywistnieniu tej myśli (Janikowski 1880a).

Taki właśnie powód wydrukowania *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych*... przedstawiono również w protokole z XV posiedzenia zwyczajnego Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego z 15 października 1879 roku. Obrazom przewodniczył wówczas doktor Władysław Ludwik Ściborowski⁴¹.

⁴¹ Władysław Ludwik Ściborowski (1833–1903) związany w różnych okresach swojego życia z najważniejszymi ośrodkami medycznymi: krakowskim i warszawskim oraz z ośrodkami lecznictwa zdrojowego (w Szczawnicy i Krynicy). Najpierw związany był z Krakowem, gdzie się urodził i studiował na wydziale filozoficznym UJ, a potem na wydziale lekarskim. Jeszcze przed uzyskaniem w 1856 r. stopnia doktora medycyny pracował w szpitalu w Krzeszowicach. Od 1856 roku związał się z ośrodkiem warszawskim i szpitalem w Wilanowie do roku 1864. Pod koniec tego roku wrócił do Krakowa i krótko praktykował. W latach 60. XIX wieku pracował w uzdrowiskach

Uczestniczyło w nich 13 członków i gość z Paryża (doktor Kazimierz Szwykowski⁴²). W protokole przygotowanym przez dra Wasylewskiego i opublikowanym w 1879 roku w *Przeglądzie Lekarskim* w punkcie trzecim napisano:

3) Przewodniczący wnosi: aby stósownie do życzenia Komisji słownikowej, jeden dział słownika obejmujący wyrazy odnoszące się do psychiatrii wydrukować i dołączyć do Przeglądu lekarskiego, aby i koledzy zamiejscowi mogli nad nimi poczynić swoje uwagi: wniosek ten przyjęto. Kol. prof. Korczyński wyraża życzenie: aby komisja słownikowa przy układaniu słownika wyrazów lekarskich, a osobliwie przy tworzeniu nowych wyrazów, uwzględniała ile możliwości ważniejsze języki słowiańskie. W dyskusji zabiera głos kol. prof. Oettinger czyniąc uwagę: że Komisja wymieniona ile możliwości uwzględniała i uwzględnia narzeczka pobratymcze, że jednak obszerniejsze zastosowanie narzeczy słowiańskich w wyrazownictwie lekarskiem mogłoby doprowadzić do zamieszania, skoro już zachodzi różnica między terminologią warszawską a krakowską; kol. prof. Blumenstok jest zaś zdania, że przedewszystkiem trzeba się starać o zatrzymanie tego co jest i co się przyjęło, oraz radzi unikać ile możliwości tworzenia nowych wyrazów (Wasylewski 1879, s. 508).

Po trzecie, oba leksykony, *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* z 1880 roku i *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* z 1881 roku, łączy

w Szczawnicy i Krynicy. Był współzałożycielem Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego i przez 11 lat jego sekretarzem. Był też członkiem m.in. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i Towarzystwa Dobroczynności, którego był również prezesem. Zob. Szarejko 2000, ss. 455–457.

⁴² Kazimierz Szwykowski (1814–1899), lekarz, uczestnik powstania listopadowego, w 1836 roku wyemigrował do Francji. Od 1839 roku studiował medycynę w Strasburgu. Praktykę lekarską prowadził w Briey. Zasłużył się w walce z cholerą, za co dwukrotnie otrzymał dyplom honorowy od rządu francuskiego (1854, 1866). Od 1877 roku mieszkał w Paryżu, gdzie w 1879 roku został lekarzem Szkoły Polskiej w Batignolles pod Paryżem. W roku 1879 podróżował po ziemiach polskich pod zaborami. Najpierw był w Poznaniu, następnie w Krakowie, gdzie w październiku brał udział w jubileuszu J.I. Kraszewskiego (50-lecie pracy pisarskiej). Zob. Domański 2013–2014. Opracowania (np. Domański 2013–2014, s. 505) podają też inny zapis jego nazwiska: „Szweykowski”.

osoba autora, czyli Stanisława Janikowskiego (1833–1881)⁴³, lekarza związanego z dwoma najważniejszymi XIX-wiecznymi ośrodkami medycznymi na ziemiach polskich pod zaborami: najpierw warszawskim, a od 1866 roku krakowskim.

5.2. Autor *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...*

Stanisław Janikowski zmarł w wieku 48 lat w trakcie prac nad wydaniem słownika z 1881 roku, mając już znaczny dorobek naukowy. Był synem wspomnianego wyżej Andrzeja Janikowskiego⁴⁴, między innymi profesora medycyny sądowej, policji lekarskiej i psychiatrii w Warszawskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej. Także – autora podręcznika medycyny sądowej pt. *Zasady dochodzeń sądowo-lekarskich co do wątpliwego stanu zdrowia* (Warszawa 1845), dzieła uznanego za urzędowe i przełożonego na język rosyjski, którego druga część (*O wątpliwym stanie władz umysłowych*) miała charakter podręcznika diagnostyki psychiatrycznej i mogła konkurować – jak twierdzą znawcy historii psychiatrii polskiej – o miano pierwszego polskiego podręcznika psychiatrii z wymienioną już wcześniej książką Bartłomieja Frydrycha *O chorobach umysłowych* z 1845 roku⁴⁵.

Stanisław Janikowski studiował medycynę na uniwersytecie w Dorpacie, uzyskując tam w roku 1856 tytuł doktora medycyny. Do 1861 roku studiował za granicą. Po powrocie na ziemie polskie pod zaborami najpierw związał się z ośrodkiem warszawskim. W 1861 roku został ordynatorem Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie. Równocześnie był bibliotekarzem Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego i przez trzy lata redaktorem *Pamiętnika Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*. Od 1866 roku był związany z ośrodkiem krakowskim i tam na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego pracował w katedrze medycyny sądowej i policji lekarskiej. Przyczynił się do podniesienia znaczenia medycyny sądowej. Domagał się, by sekcje sądowe zawsze wykonywał profesor medycyny sądowej, a nie przypadkowy lekarz. Stworzył specjalne prosekatorium sądowo-lekarskie, a potem zaczął zakład medycyny sądowej.

Zasłużył się dla rozwoju polskiej terminologii medycznej. Był współautorem słowników lekarskich z 1876 (Stanisław Janikowski, Aleksander Kremer, Józef Oettinger, *Uzupełnienie słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich Prof. Dra F. K. Skobla i Dra Al. Kremiera...*) i z 1881 roku

⁴³ Baranowski 1962–1964.

⁴⁴ Krakowiecka 1962–1964.

⁴⁵ Bilikiewicz 1993, s. 182.

(Stanisław Janikowski, Józef Oettinger, Aleksander Kremer, *Słownik terminologii lekarskiej polskiej*), a ponadto – autorem omawianego w niniejszym artykule słowniczka z 1880 roku.

Stanisław Janikowski był między innymi dziekanem Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, członkiem nadzwyczajnym Akademii Umiejętności, członkiem towarzystw naukowych, w tym prezesem Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego. W Krakowie związany był przez 10 lat z *Przeglądem Lekarskim* (od 1867 roku). W latach 1870–1871 razem z Józefem Oettingerem był głównym redaktorem tego czasopisma, a przez cały rok 1872 nawet jego współwłaścicielem (z Bolesławem Lutostańskim i Kazimierzem Grabowskim). Przyczynił się do spopularyzowania tego periodyku⁴⁶. Był również założycielem i redaktorem krótko istniejącego *Dwutygodnika Medycyny Publicznej*.

5.3. *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* jako dodatek do *Przeglądu Lekarskiego*

Słowniczek wyrazów psychiatrycznych... Stanisława Janikowskiego dołączono do numeru 10. *Przeglądu Lekarskiego* z 6 marca 1880 roku, jak dowiedzieć się można dopiero z oceny słowniczka autorstwa Leona Blumenstoka⁴⁷, ówczesnego redaktora tego czasopisma, opublikowanej w kolejnym numerze (11) z 13 marca 1880⁴⁸.

Piśmiennictwo lekarskie. W myśl uchwały Tow. lekarskiego naszego prenumeratorowie *Przeglądu Lek.* otrzymali razem z Nrem 10 z d. 6 bm. „Słowniczek wyrazów psychiatrycznych opracowany przez prof. Janikowskiego, Kraków 1880, nakładem Tow. lek. krak. in 8vo str. 16.” Jest to wyjątek ze słownika terminologii lek. polskiej, przygotowanego do druku przez komisję terminologiczną Tow. naszego; wyjątek ten sposobem próby ogłoszony został drukiem, aby kolegom, których psychiatryja zajmuje, dać sposobność do uczynienia swych uwag (Blumenstok 1880, s. 159).

To ważna informacja, gdyż ani w spisie treści numeru 10. *Przeglądu Lekarskiego* z 6 marca, ani w spisie całego rocznika z 1880 roku tego czasopisma nie pojawiła się wiadomość o dołączeniu słowniczka. Również

⁴⁶ Wrzosek 1911, s. 458.

⁴⁷ Podpisano ją jedynie inicjałami *L.B.*

⁴⁸ Blumenstok 1880.

w „Przedmowie” do słowniczka oraz w wyżej wymienionym protokole takiej informacji nie ma.

Przegląd Lekarski był jednym z najważniejszych czasopism medycznych ośrodka krakowskiego⁴⁹. Wydawano go w latach 1862–1921. Najpierw był związany z Towarzystwem Naukowym Krakowskim, a od roku 1873 stał się organem Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego i (na kilka lat) Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich we Lwowie. Od lat 60. XIX wieku w *Przeglądzie Lekarskim* drukowano sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego⁵⁰.

Już od lat 70. XIX stulecia było to czasopismo bardzo wysoko oceniane, znane za granicą, o czym świadczyło częste zgłaszanie się redakcji zagranicznych czasopism lekarskich z propozycją wymiany. *Przegląd Lekarski* odegrał też bardzo ważną rolę w tworzeniu i upowszechnianiu polskiego języka lekarskiego, o czym między innymi napisała redakcja z okazji jego 25-lecia w artykule wstępnym numeru z 1 stycznia 1887 roku:

Bez szumnej zapowiedzi, bez górnolotnego programu, cicho a skromnie, prawie nieśmiało, pojawił się przed 25 laty *Przegląd Lekarski*. Wydawany staraniem Oddziału nauk przyrodniczych i lekarskich Towarzystwa naukowego krakowskiego, za inicjatywą głównie proff. Dietla i Bryka, i za współudziałem proff. Majera i Skobla, ukazał się w chwili dla nas pamiętnej. Minęło było zaledwie kilka miesięcy, odkąd z łaski miłościwie nam panującego Cesarza i Króla język ojczysty odzyskał swoje prawa w Uniwersytecie Jagiellońskim, a już zaczęto krzątać się koło założenia organu, mającego skupiać skromne i nieliczne prace, które do owego czasu znajdowały przytułek w rocznikach Tow. Naukowego lub w pismach warszawskich, a co ważniejsza, otwarcie mówiąc, mającego wyrabiać dopiero potrzebę zdawania sprawy z prac i spostrzeżeń, a więc stworzyć piśmiennictwo lekarskie, w naszej przynajmniej dzielnicy odłogiem leżące. Wprawdzie każde czasopismo naukowe jest poniekąd zwierciadłem, w którym wiernie odbija się ruch piśmienniczy pewnego czasu i miejsca, ale w warunkach naszych czasopismo nowe musiało stworzyć dopiero ruch, który miało odzwierciedlać. Ono

⁴⁹ Zob. np. Ostrowska 1973, ss. 119–125; Wrzosek 1911.

⁵⁰ Towarzystwo Lekarskie Krakowskie powstało w 1866 roku.

samo musiało zagrzewać dopiero do zapasów piśmienniczych pokolenie dłuższą bezczynnością otrętwiałe, pokolenie, które kształcone w języku sobie obcym, wprowadzie go sobie nie przyswoiło, ale za to odwykło od uprawiania nauk w mowie ojczystej, — musiało kształcić pracowników i czuwać troskliwie nad pierwszemi krokami na tem nowem dla nich polu. To też roczniki *Przeglądu Lekarskiego* są pouczającemi obrazami tego ruchu, zrazu nader powolnego i chwiejnego, następnie atoli coraz żywszego i pewniejszego, coraz bardziej podążającego za ogólnym ruchem w świecie naukowym, a wreszcie od lat wielu statecznie dotrzymującego mu kroku. Stojąc na straży czystości i poprawności języka, ustalając słownictwo lekarskie, przestrzegając sumiennie i statecznie zasad przyzwoitości, słuszności, a broniąc godności stanu, *Przegląd Lekarski* nie tylko sam postępował i poważniał, wierny zasadzie: *docendo discimus*, ale nadto powołał a wytrwale dążył do urzeczywistnienia zasady *discendo docebimus!* To też spoglądając wstecz na 25-letnią czynność swoją z dumą wskazać może poważny poczet dzielnych pracowników, którzy w jego szkole kształcić się zaczęli w zawodzie pisarskim, a obecnie zaliczają się do ozdób naszego piśmiennictwa lekarskiego. Był więc *Przegląd Lekarski* rzeczywistą szkołą praktyczną [...] (Komisyja Redakcyjna *Przeglądu Lekarskiego* 1887, s. 1).

Z redakcją *Przeglądu Lekarskiego* związani byli nie tylko wspomniani już Stanisław Janikowski, lecz także inni autorzy *Słownika terminologii lekarskiej polskiej* z 1881 roku (Józef Oettinger⁵¹ i Aleksander Kremer⁵²) oraz kolejnego ważnego krakowskiego słownika z 1905 roku, tj. *Słownika lekarskiego polskiego* (Tadeusz Browicz⁵³, Stanisław Ciechanowski⁵⁴ i Stanisław Domański⁵⁵). Z kolei ostatni z autorów leksykonu z 1905 roku – Leon Kryński – często publikował tu swoje prace.

⁵¹ To współzałożyciel i jeden z redaktorów pisma. Zob. Bodzoń, Lisiewicz 1978, s. 585.

⁵² *Przegląd Lekarski* współredagował przez 5 lat. Zob. Skowrońska 1970, s. 266.

⁵³ Był w komitecie redakcyjnym *Przeglądu Lekarskiego*. Zob. Ciechanowski 1936.

⁵⁴ Redaktor naczelny *Przeglądu Lekarskiego* od 1906 roku. Zob. Wrzosek 1911, ss. 459–460.

⁵⁵ Redaktor naczelny *Przeglądu Lekarskiego* w latach 1893–1896. Tak podają: Ostrowska 1973, s. 124; Wrzosek 1911, s. 450. Natomiast Wachholz 1939–1946 wskazuje na lata 1893–1895.

Z badań nad tym czasopismem lekarskim wynika, że w XIX stuleciu artykuły związane z psychiatrią były w nim często drukowane⁵⁶, a pierwszą pracą jej dotyczącą był tekst Józefa Oettingera o obłędzie ośmiodniowym. Publikowano tu zarówno artykuły, jak i obszernie rozprawy, które drukowano w odcinach, jak np. w 1864 roku Adolfa Rothego *Bezwład ogólny postępowy (dementi paralytica)*.

Autorami tekstów byli nie tylko lekarze związani z ośrodkiem krakowskim (np. Leon Blumenstok, Gustaw Neusser), lecz także pracujący poza nim (np. Henryk Kowalski z Tarnowa), w tym na obczyźnie (np. Maksymilian Gumpłowicz z Weindlingau, Lucjan Mierzejewski z Petersburga).

Z powyższych informacji wynika więc, że opublikowanie *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...* Stanisława Janikowskiego jako dodatku do *Przeglądu Lekarskiego* nie było wydarzeniem wyjątkowym ani pod względem formy publikacji (dodatek do gazety lekarskiej), ani pod względem tematyki (liczne publikacje z zakresu psychiatrii w *Przeglądzie Lekarskim*). Poza tym autor słowniczka, Stanisław Janikowski, był ściśle powiązany zarówno z tym czasopismem, jak i z Towarzystwem Lekarskim Krakowskim.

5.4. Nakład *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...*

Trudno stwierdzić, w jakim nakładzie wydano *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* Na pewno w takim, w jakim zwykle drukowano numery *Przeglądu Lekarskiego*, co jednak również trudno ustalić. Przykładowo w 1874 roku, by utrzymać się tygodnik wydawany w Warszawie, potrzebnych było 420 prenumeratorów. *Przegląd Lekarski* wspomagało wówczas Towarzystwo Lekarskie Krakowskie, więc liczba koniecznych prenumeratorów mogła być mniejsza. Z różnych tekstów jubileuszowych publikowanych na łamach tego periodyku wynika, że w pierwszym okresie istnienia miał on problemy finansowe, a liczba prenumeratorów była niezadowalająca. Wiadomo też, że grono stałych odbiorców powiększyło się w roku 1873⁵⁷ oraz w 1880, kiedy znów *Przegląd Lekarski* stał się organem również Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich⁵⁸. Z dotychczasowych badań wynika, że z kolei w roku 1911 czasopismo ukazywało się w 1500 egzemplarzach⁵⁹.

⁵⁶ Podaję za: Bilikiewicz, Łyskanowski 1964.

⁵⁷ Komisja redakcyjna 1887, s. VI; Wrzosek 1911, s. 458.

⁵⁸ Wrzosek 1911, s. 459.

⁵⁹ Wrzosek 1911, s. 461.

5.5. Po wydaniu *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych*...

Po ukazaniu się *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych*... Stanisława Janikowskiego na łamach *Przeglądu Lekarskiego* jeszcze w numerach datowanych na 1880 rok pojawiły się dwa rodzaje publikacji na jego temat⁶⁰.

Były to oceny zamieszczane w dziale pt. „Piśmiennictwo lekarskie”. Należał do nich wspomniany już tekst Leona Blumenstoka z 13 marca 1880 roku, nie tylko informujący o wydaniu leksykonu, lecz także oceniający jego zawartość, poszczególne terminy:

Jest to wyjątek ze słownika terminologii lek. polskiej, przygotowanego do druku przez komisję terminologiczną Tow. naszego; wyjątek ten sposobem próby ogłoszony został drukiem, aby kolegom, których psychiatryja zajmuje, dać sposobność do uczynienia swych uwag. W rzeczy samej Komisja obrała dział najtrudniejszy, a w szczególności udało się wydawcy oczyścić prawdziwą stajnię Augiasza przez sprowadzenie niezliczonych synonimów, w które psychiatryja obfituje we wszystkich językach, do wspólnych i racjonalnych mianowników, przez co piszący po polsku ma nie tylko ułatwionem odnalezienie odpowiedniego wyrazu polskiego, ale zarazem dowiaduje się, że w psychiatryi jest dużo szumnych wyrazów, a pojęć stosunkowo mało. Układ słowniczka jest wzorowy, druk piękny, dla oka miły, papier dobry.

Przejrzawszy uważnie cały słowniczek znaleźliśmy atoli niektóre wyrazy, co do których z szan. wydawcą nie zgadzamy się i dlatego pozwalamy sobie poczynić tu niektóre nad nimi uwagi. I tak uważamy wyraz zbałwanienie (*amentia*) za [...] (Blumenstok 1880, s. 159).

⁶⁰ Jak wynika z zestawień bibliograficznych dla tego okresu (Konopka 1977, s. 76; Chęłchowski 1897; Grabowski 1887), jedynie w *Przeglądzie Lekarskim* znalazły się opisy *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych*... Nie ukazały się też ogłoszenia (reklamy) na temat jego wydania, a o innych słownikach w taki sposób informowano na łamach prasy lekarskiej (o krakowskim słowniku z 1876 roku np. w *Przeglądzie Lekarskim* 1876, 15(28), s. 328), zarówno przed ich ukazaniem się, np. o słowniku z 1881 roku (np. *Przegląd Lekarski* 1881, 20(9), s. 116; 20(12), s. 160), jak i po ich wydrukowaniu (np. *Przegląd Lekarski* 1881, 20(32), s. 439; *Przegląd Lekarski* 1882, 21(2), s. 28).

Na uwagi Blumenstoka odpowiedział Stanisław Janikowski już w kolejnym numerze z 20 marca 1880 roku⁶¹, odnosząc się do opinii na temat konkretnych terminów.

Drugi rodzaj publikacji dotyczących *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych*... i ukazujących się w *Przeglądzie Lekarskim* umieszczano w dziale pt. „Wiadomości bieżące”. Są to krótkie informacje o działaniach:

1) ośrodka warszawskiego, będących reakcją na wydanie słowniczka. Czasem podawane jest źródło tych informacji, tj. warszawska *Gazeta Lekarska*. Dotyczą one:

a) otrzymania przez Towarzystwo Lekarskie Warszawskie słowniczka:

* **Warszawa.** Tow. lek. warszawskie otrzymawszy z Krakowa słownik psychiatryczny wybrało d. 16 marca komitet, który rezultat pracy swój przedstawić ma na najbliższym posiedzeniu Towarzystwa⁶². (*Gaz. Lek.*) (*Przegląd Lekarski* 1880, 19(14) (z 8 kwietnia), s. 194).

b) prac nad oceną jego terminologii: powołania ekspertów do jej oceny i dalszego postępowania:

* **Warszawa.** W skład Komisji delegowanej z grona Tow. lek. do przejrzania „Słowniczka wyrazów psychiatrycznych” wchodzi Drowie: Płaskowski, Rothe, Chomentowski i Łuczkiewicz (*Przegląd Lekarski* 1880, 19(15) (z 10 kwietnia), s. 206).

* **Warszawa.** Komitet z łona Towarzystwa lekarskiego wyznaczony do przejrzania Słownika psychiatrycznego (opracowanego w Krakowie), złożony z kol. Rothego, Płaskowskiego, Taczanowskiego, Żłobikowskiego⁶³ i Łuczkiew-

⁶¹ Janikowski 1880b.

⁶² Jak odnotowuje Hanna Bojczuk: „Posiedzenie dnia 16 marca. Zygmunt Dobieszewski nadesłał list w sprawie powołania komisji do przejrzania i zaopiniowania, wydanego w Krakowie *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych*. W skład tej komisji weszli: R. Płaskowski, A. Rothe, St. Chomentowski, Br. Taczanowski i H. Łuczkiewicz (Bojczuk 2005, s. 218).

Komisję tę tworzyli więc wybitni przedstawiciele warszawskiej szkoły medycznej, specjaliści z zakresu ówczesnej psychiatrii (Romuald Płaskowski, Adolf Rothe, Stanisław Chomentowski, Bronisław Taczanowski) lub neurologii (Henryk Łuczkiewicz).

⁶³ Chodzi o Tadeusza Żłobikowskiego, m.in. autora prac na temat układu nerwowego i chorób umysłowych. Por. Kościński 1888, ss. 581–582; Herman 1975, s. 18.

wicza, przy współdziale prof. Struvego⁶⁴ zebrał się w dniu 2 kwietnia. Przewodniczącym obrany został Łuczkiewicz, sprawozdawcą Taczanowski, do pomocy w sprawie językoznawstwa polskiego zaproszonym został p. Przyborowski, lektor Uniwersytetu, b. bibliotekarz z czasów Szkoły Głównej. Komitet ma nadzieję ukończyć swą pracę w końcu kwietnia i przedłożyć ją na posiedzeniu Towarzystwa. (*Gaz. Lek.*) (*Przegląd Lekarski* 1880, 19(16) (z 17 kwietnia), s. 218).

* **Warszawa.** Na posiedzeniu Towarzystwa lek. warszawskiego z dnia 4go bm. przedstawił komitet słownictwa psychiatrycznego sprawozdanie z czynności swych, które przyjęte zostało w całości bez dyskusji. Na wniosek przewodniczącego wypracowanie to przesłaném będzie Towarzystwu lek. krakowskiemu, zaś osobny egzemplarz pozostanie w czytelni Towarzystwa w tym celu, żeby każdy z członków, jeżeli zechce, mógł uzupełnić go swojemi uwagami, albo przesłać takowe do komitetu słowniczego w Krakowie. (*Gaz. Lek.*) (*Przegląd Lekarski* 1880, 19(20) (z 15 maja), s. 266).

2) ośrodka krakowskiego i z kolei jego reakcji na opinie o słowniczku przedstawicieli środowiska warszawskiego:

* **Kraków** d. 26 maja. Tow. lekarskie warszawskie przesłało temi dniami Towarzystwu lek. naszemu uwagi swoje nad słowniczkiem wyrazów psychiatrycznych; uwagi te zapewne

⁶⁴ Henryk Struve (1840–1912) nie był lekarzem, lecz filozofem. Jego powołanie do ww. komitetu nie powinno jednak dziwić. H. Struve wykładał m.in. psychologię (od 1864 roku w Szkole Głównej; zob. Woleński 2006–2007, s. 490), wówczas bliską psychiatrii. Jak pisze Jan Woleński, H. Struve psychologię traktował jako początek rozważań filozoficznych. Był przekonany, że filozofia i psychiatria są ze sobą powiązane. Pogląd ten przedstawił na jednym z posiedzeń Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego: „Uznając psychologię za punkt wyjścia wszelkich filozoficznych dociekań, opublikował [...]: *O temperamentach. Psychologiczne wskazówki do poznania ludzi* (W. 1864), *O psychologicznej zasadzie teorii poznania* (W. 1864) oraz rozprawę z estetyki *O pięknie i jego objawach* (W. 1865). Na posiedzeniu Tow. Lekarskiego Warszawskiego wystąpił z referatem *O istnieniu duszy i jej udziale w chorobach umysłowych* (W. 1867), który wywołał burzliwą dyskusję w środowisku lekarskim ze względu na tezę o ścisłym związku między filozofią i psychiatrią (m.in. artykuł Stanisława Markiewicza w „Klinice” 1867, na co S. replikował w „Gaz. Lek.” T. 2: 1867)” (Woleński 2006–2007, s. 491). Zob. też Rzepa, Dobroczyński 2009, ss. 65–67; 2019, ss. 80–83.

znajdą należyte uwzględnienie (*Przegląd Lekarski* 1880, 19(22) (z 29 maja), s. 294).

* **Kraków** d. 2 czerwca. Stósownie do uchwały Tow. lek. warszawskiego z dnia 18 maja rb. prof. Łuczkiewicz zaprosił do komitetu, mającego przejrzeć i uzupełnić Słownik lekarski krakowski Drów: Brodowskiego, Chałubińskiego, Dobrskiego, Fritschego, Klinka, Kosmowskiego, Mayzla, Markiewicza, Natansona, Nowakowskiego, Rogowicza, Wł. Stankiewicza, Szokalskiego i Tyrchowskiego. **Część psychiatryczna, jak donieśliśmy, już została w osobnym komitecie opracowaną** [podkreślenie moje] (*Przegląd Lekarski* 1880, 19(23) (z 5 czerwca), s. 309).

Swoistym podsumowaniem informacji o dalszych losach materiału ze *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...* jest list jego autora zamieszczony w *Przeglądzie Lekarskim* w numerze z 21 sierpnia 1880 roku⁶⁵ w dziale „Piśmiennictwo lekarskie”. Dowiedzieć się z niego można, między innymi, że Towarzystwo Lekarskie Warszawskie wypowiedziało się na temat około 200 terminów psychiatrycznych. Co istotne i co trzeba podkreślić, opinię tę wyrazili tak wybitni specjaliści z zakresu ówczesnej psychiatrii, jak np. Romuald Płaskowski⁶⁶ czy Adolf Rothe. Ponadto z ośrodka warszawskiego osobno uwagi przysłał między innymi Ludwik Natanson⁶⁷. Pojawiły się też opinie pojedynczych naukowców z innych ośrodków:

Ponieważ Redakcja „Przeglądu Lekarskiego” dotychczas żywo się zajmowała sprawą Słownika lekarskiego polskiego, przeto

⁶⁵ Janikowski 1880c.

⁶⁶ Jan Maślowski (1969, s. 492), pisząc m.in. o historii polskiej terminologii psychiatrycznej, wskazał na Romualda Płaskowskiego i Stanisława Janikowskiego jako na pionierów słownictwa fachowego w XIX-wiecznej psychiatrii polskiej.

⁶⁷ Ludwik Natanson (1822–1869) członek Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego od 1846 roku, a w latach 1863–1865 nawet jego prezes. Czynnie działał w Komitecie (funkcjonującym w ramach TLW do około 1863 roku) porządkującym polską terminologię medyczną. To on w ośrodku warszawskim ustalił polską terminologię anatomiczną (zob. *Krótki rys anatomii ciała ludzkiego*, Warszawa 1858). I mimo zamknięcia ww. komitetu nadal pracował z niektórymi lekarzami nad uzupełnieniem jednego z krakowskich słowników, tzn. *Słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich* Fryderyka Skobla i Aleksandra Kremera z 1868 roku. Zastanawia więc, dlaczego swoje uwagi przysłał osobno, co S. Janikowski podkreślił w swoim liście (zob. cyt.). Być może ma to związek z osłabieniem między rokiem 1868/69 a 1885 działalności naukowej L. Natansona, o której pisze T. Ostrowska (1977, s. 606).

mam miłą nadzieję, że i teraz nie odmówi zamieszczenia następującej wiadomości o dalszych postępach naszej pracy [...]. Czytelnikom „Przeglądu” wiadomo, że wymiana zdań między Towarzystwem lekarskim naszym a Towarzystwem lek. warszawskim pod względem słownictwa lekarskiego jest już od kilku miesięcy w pełnym toku. I tak w m. maju rb. otrzymaliśmy od Tow. lek. warsz. uwagi (w liczbie około 200) nad Słownictwem psychiatrycznym wypracowanym przez Komitet złożony z Drów Łuczkiewicza, Płaskowskiego, Rothego i Taczanowskiego, oraz przybranych członków prof. H. Struvego i Józ. Przyborowskiego. Uwagi te, jakoteż osobno nadesłane liczne uwagi Dra Ludwika Natansona z Warszawy, Dra Henryka Goldberga⁶⁸ z Warszawy (ze stanowiska psychologii), Dra L. Feigla⁶⁹ ze Lwowa i Dra Laskiewicza z Kulparkowa⁷⁰ starannie już przestudyjowaliśmy z kol. Oettingerem; zupełne jednak zużytkowanie tychże odłożyć musieliśmy do czasu po wakacjach, gdy pod przewodnictwem Prezesa Dra Majera, przybierając w miarę potrzeby do narad odpowiednich specjalistów, ostatni raz jeszcze zastanawiać się będziemy nad wyrazami nastroczającym i wątpliwość (Janikowski 1880c).

⁶⁸ Henryk Goldberg (1845–1915) filozof, pedagog i filolog klasyczny. Ostatecznie poświęcił się współczesnej filozofii, poznanej między innymi dzięki wykładom H. Struvego. Zob. Wąsik 1959–1960. Z punktu widzenia rozwoju psychologii zasłużył się, publikując artykuł przybliżający najważniejszą przed Z. Freudem książkę o nieświadomości Eduarda von Hartmanna (1868–1869), co było ważne dla rozwoju psychologii głębi. Zob. Rzepa, Dobroczyński 2009, ss. 264–265.

⁶⁹ Longin Feigl (1845–1893) studiował medycynę w Krakowie (do 1872 roku). Od 1873 roku był związany ze Lwowem, gdzie między innymi został w 1874 roku lekarzem sądowym na okręg Lwowskiego Sądu Krajowego. W omawianym okresie, od 1878 roku, był docentem medycyny sądowej na wydziale prawniczym Uniwersytetu Lwowskiego. W latach 80. XIX wieku objął pierwszą katedrę medycyny sądowej na tym wydziale (1883/84) i wydał dobrze oceniany *Podręcznik medycyny sądowej* (Lwów 1883). Zob. Ziembicki 1948.

⁷⁰ W Kulparkowie pod Lwowem szpital psychiatryczny funkcjonował od 1875 roku. W latach 1878–1888 roku pracował w nim Alfred Ignacy Laskiewicz-Friedensfeld (1852–1927). Jako lekarz zajmował się nie tylko psychiatrią. Pracował w zakładzie fizjologii (był wybitnym preparatorem), w klinice okulistycznej oraz klinice dermatologicznej. Zob. Szarejko 1991, s. 319. Zob. też Bilikiewicz, Gallus 1962, s. 156; Kościński 1888, ss. 263–264.

6. Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu była prezentacja okoliczności powstania i wydania w Krakowie w 1880 roku *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...* Stanisława Janikowskiego. Starano się je pokazać na tle szerszych zagadnień, tj. rozwoju psychiatrii w XIX stuleciu oraz prac nad polską terminologią medyczną w tym okresie.

Wydanie tego leksykonu przekładowego, gromadzącego obok polskiej leksyki również terminologię łacińską, francuską, niemiecką i angielską, stanowi ważny etap w kształtowaniu się polskiej terminologii psychiatrycznej. Z jednej strony terminologii nowego działu ówczesnej medycyny, z drugiej strony – polskiej terminologii psychiatrycznej po raz pierwszy (mimo opracowania jej przez jednego autora) przygotowanej w ramach szkoły medycznej (krakowskiej), więc wyrażającej koncepcję szerszej grupy specjalistów, a nie będącej indywidualną propozycją jakiegoś autora. Jednocześnie *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych...* pokazuje etap przejściowy w rozwoju omawianej terminologii, zmierzający do opracowania przez szkołę krakowską, ale po konsultacjach przede wszystkim ze szkołą warszawską, oficjalnej polskiej terminologii psychiatrycznej. Był więc ten słowniczek rodzajem zeszytu próbnego przed wydaniem najważniejszego drukowanego leksykonu medycznego XIX wieku i jednocześnie najważniejszego lekarskiego słownika krakowskiego tego okresu, czyli *Słownika terminologii lekarskiej polskiej* Stanisława Janikowskiego, Józefa Oettingera i Aleksandra Kremera z roku 1881. Autorzy leksykonu z 1881 roku zdecydowali o opublikowaniu najpierw materiału językowego z jednego działu ówczesnej medycyny – w ich ocenie – najtrudniejszego, zmagającego się z problemami terminologicznymi zarówno w językach obcych, jak i w polszczyźnie. Te problemy terminologiczne wynikały m.in. z faktu dynamicznego rozwoju ówczesnej psychiatrii, jej wyodrębniania się jako samodzielnego działu ówczesnej medycyny oraz istnienia różnych koncepcji badawczych.

Chociaż o przygotowywaniu *Słowniczka wyrazów psychiatrycznych...* informowano w prasie lekarskiej, a po jego wydaniu pojawiały się uwagi na temat jego zawartości, to jednak nie było tych publikacji zbyt wiele⁷¹ i ukazywały się one głównie w krakowskim *Przeglądzie Lekarskim*. Zasadnicza dyskusja nad polską terminologią psychiatryczną po wydrukowaniu

⁷¹ Por. wyżej informacje o bibliografiach lekarskich.

Słowniczka wyrazów psychiatrycznych... toczyła się poza specjalistyczną (lekarską) prasą. Tak pośrednio wynika z przytoczonego wyżej listu Stanisława Janikowskiego, zamieszczonego w *Przeglądzie Lekarskim* (21 sierpnia 1880 roku). Samo Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, jak napisał Stanisław Janikowski, wypowiedziało się na temat około 200 terminów⁷². Ponadto autor otrzymał indywidualne opinie z różnych ośrodków (uniwersyteckich i szpitalnych).

Słowniczek wyrazów psychiatrycznych... będzie przedmiotem kolejnych publikacji. Przede wszystkim zostanie opisana jego makro- i mikrostruktura, materiał leksykalny, zwłaszcza polska terminologia psychiatryczna, jej pochodzenie i struktura formalna, określony też zostanie jej stopień synonimiczności i polisemiczności. Dalsze badania nad *Słowniczkiem wyrazów psychiatrycznych...* skupią się także na ustaleniu, jaki wpływ miała dyskusja nad jego zawartością na terminologię psychiatryczną zamieszczoną później, tj. w 1881 roku, w krakowskim *Słowniku terminologii lekarskiej polskiej* Stanisława Janikowskiego, Józefa Oettingera i Aleksandra Kremera.

Bibliografia

- Baranowski, Włodzimierz 1962–1964: Janikowski Stanisław. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 10, z. 5. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 520–521.
- Bilikiewicz, Adam 1993: Janikowski Andrzej. [W:] Stanisław Puzyński (red.), *Leksykon psychiatrii*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, ss. 181–182.
- Bilikiewicz, Adam; Jaroszewski, Zdzisław; Nasierowski, Tadeusz 2002: Historia psychiatrii polskiej. [W:] Adam Bilikiewicz, Janusz Rybakowski (red.), *Psychiatria w Polsce*. Gdańsk: Via Medica, ss. 1–13.
- Bilikiewicz, Tadeusz; Gallus, Jan 1962: *Psychiatria polska na tle dziejowym*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Bilikiewicz, Tadeusz; Łyskanowski, Marcin 1964: Psychiatria na łamach „Przeglądu Lekarskiego” na przestrzeni stulecia 1862–1962. *Przegląd Lekarski* 20(4/5), ss. 265–267.
- Blumenstok, Leon 1879a: Dr. A. Rothe (w Warszawie): Psychopathologia forensis czyli nauka o chorobach umysłowych w zastosowaniu do sądownictwa,

⁷² Trzeba pamiętać, że w słowniczku znalazło się 406 pełnych artykułów hasłowych.

- a w szczególności do praw obowiązujących w król. Polskiem i w Galicyi. Kraków 1879, in 8vo, str. VI. i 181. Wydanie stowarzyszenia do wydawnictwa dzieł lek. polskich w Krakowie. *Przegląd Lekarski* 18(40), ss. 469–470. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=253664> (dostęp: 1.05.2025).
- Blumenstok, Leon 1879b: [odpowiedź na artykuł Stanisława Janikowskiego zamieszczony w *Przeglądzie Lekarskim* 1879, 18(42), ss. 498–499]. *Przegląd Lekarski* 18(42), s. 499. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=253664> (dostęp: 1.05.2025).
- Blumenstok, Leon 1880: [ocena „Słowniczka wyrazów psychiatrycznych”]. *Przegląd Lekarski* 19(11), ss. 159–160. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/266774/edition/254721/content?> (dostęp: 1.05.2025).
- Bobrowska-Nowak, Wanda 1971: *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bodzoń, Anna; Lisiewicz, Jerzy 1978: Oettinger Józef. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 23, z. 5. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 584–586.
- Bojczuk, Hanna 2005: Kronika Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego w latach 1820–1915. [W:] Zofia Podgórska-Kławe (red.), *Towarzystwo Lekarskie Warszawskie 1820–2005*. Cz. 1: 1820–1917. Warszawa: Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, ss. 111–356.
- Brzezicki, Eugeniusz 1964: Historia katedry neurologii i psychiatrii. [W:] *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*. T. 2: *Historia katedr w sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, ss. 567–583.
- Brzeziński, Tadeusz (red.) 2004: *Historia medycyny*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Chelchowski, Kazimierz 1897: *Wykaz oryginalnych prac lekarskich polskich za czas od r. 1831 do 1890 włącznie*. Warszawa: Druk K. Kowalewskiego.
- Chojna, Jan W. 1981: Płaskowski Romuald. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 26, z. 5. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 705–706.
- Chomętowski, Stanisław 1865a: [sprawozdanie z posiedzenia Oddziału Chorób Umysłowych, Nerwowych i Psychiatrii Sądowej z 14.12.1864]. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, ser. 4, t. 7(53), ss. 463–466.
- Chomętowski, Stanisław 1865b [sprawozdanie z posiedzenia Oddziału Chorób Umysłowych, Nerwowych i Psychiatrii Sądowej z 11.01.1865]. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, ser. 4, t. 8(54), ss. 140–143.

- Chomętowski, Stanisław 1867: [sprawozdanie z posiedzenia Oddziału Chorób Umysłowych i Psychiatrii Sądowej z 11.06.1866]. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, ser. 5, t. 2(58), ss. 295–299.
- Ciechanowski, Stanisław 1936: Browicz Tadeusz. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 2, z. 4. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, ss. 475–476.
- Domański, Cezary W. 2008: *Zapomniany inspirator. Théodule Armand Ribot i recepcja jego poglądów psychologicznych w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Domański, Cezary W. 2010: Historia psychologii w Polsce. Stan badań i perspektywy rozwoju. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 55(1), ss. 153–170.
- Domański, Cezary W. 2013–2014: Kazimierz Szwykowski. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 49. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego SOCIE-TAS VISTULANA, ss. 506–507.
- Domański, Cezary W. 2018: *Historia psychologii w Europie Środkowej. Badacze, inspiracje i koncepcje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gawleńska, Krystyna; Derebas, Hubert 2022: Analiza staropolskich zielników w kontekście oddziaływania na stan psychiczny człowieka. [W:] Barbara Wasiewicz (red), *Polskie herbaria renesansowe jako źródło wiedzy medycznej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 163–203.
- Giedroyc, Franciszek 1919: Jak się rozwijało mianownictwo lekarskie polskie. *Gazeta Lekarska* 53(19), ss. 220–224; 53(20), ss. 237–242; 53(21), ss. 254–259.
- Grabowski, Kazimierz 1887: *Spis prac zawartych w 25 rocznikach Przeglądu Lekarskiego 1862–1886*. Kraków: Nakładem Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego. URL: <https://polona.pl/preview/605dde4d-5407-42f5-89ff-43d6d4c89dad> (dostęp: 1.05.2025).
- Herczyńska, Grażyna 2001: Formowanie się środowiska psychiatrów w zaborze rosyjskim w II połowie XIX wieku. *Postępy Psychiatrii i Neurologii* 10, ss. 395–400.
- Herczyńska, Grażyna 2021: Romuald Płaskowski 1821–1896. [W:] Grażyna Herczyńska, *Twórcy współczesnej psychiatrii. Sylwetki polskich psychiatrów XIX i pierwszej połowy XX wieku*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii, ss. 75–82.
- Herman, Eufemiusz Józef 1975: *Historia neurologii polskiej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo.
- Janikowski, Stanisław 1869: *Biblioteka umiejętności lekarskich. Psychiatria* przez Dra R. Płaskowskiego, Prof. nadzw. w Szkole Głównej Warszawskiej. Zeszyt pierwszy. Część ogólna. Warszawa, w Drukarni Gazety Polskiej. 1868, (224 stron w 8ce.). *Przegląd Lekarski* 8(40), ss. 321–322; 8(41), ss. 331–332; 8(42), ss. 338–339. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/258933/> (dostęp: 1.05.2025).

- Janikowski, Stanisław 1879: [List – odpowiedź na artykuł Leona Blumenstoka zamieszczony w *Przeglądzie Lekarskim* 1879, 18(40), ss. 469–470]. *Przegląd Lekarski* 18(42), ss. 498–499. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=253664> (dostęp: 1.05.2025).
- Janikowski, Stanisław 1880a: *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych obejmujący: tłumaczenie polskie wyrazów łacińskich, niemieckich, francuzkich i niektórych angielskich*. Kraków: Nakładem Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego W drukarni Fr. Pobudkiewicza w dzierżawie A. Koziańskiego.
- Janikowski, Stanisław 1880b: W sprawie słowniczka wyrazów psychiatrycznych, omówionego w Numerze ostatnim. *Przegląd Lekarski* 19(12), s. 171. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/266774/edition/254721/content?> (dostęp: 1.05.2025).
- Janikowski, Stanisław 1880c: [List]. *Przegląd Lekarski* 19(34), ss. 451–452. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/266774/edition/254721/content?> (dostęp: 1.05.2025).
- Jankowiak, Lucyna Agnieszka 2005: *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*. T. 1: *Początki polskiej renesansowej terminologii medycznej*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Jankowiak, Lucyna Agnieszka 2006: *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*. T. 2: *Słownik*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Jankowiak, Lucyna Agnieszka 2015: *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie Słownika terminologii lekarskiej polskiej z 1881 roku)*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Fundacja Sławistyczna.
- Jankowiak, Lucyna Agnieszka 2022a: „Słownik terminologii lekarskiej polskiej” z 1881 roku jako przedmiot badań historyka języka polskiego. *Studia Historiae Scientiarum* 21, ss. 181–216, DOI: [10.4467/2543702XSHS.22.005.15971](https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.22.005.15971).
- Jankowiak, Lucyna Agnieszka 2022b: Udział regionów w tworzeniu polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku. *Język Polski* 1, ss. 93–107. DOI: <https://doi.org/10.31286/JP.01007>.
- Komisja redakcyjna 1887: [Wstęp]. [W:] Kazimierz Grabowski, *Spis prac zawartych w 25 rocznikach Przeglądu Lekarskiego 1862–1886*. Kraków: Nakładem Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego, ss. III–X.
- Komisja Redakcyjna *Przeglądu Lekarskiego* 1887: Ćwierć wieku. *Przegląd Lekarski* 26(1), ss. 1–2. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/262920/edition/250972/content> (dostęp: 1.05.2025).
- Konopka, Stanisław 1977: *Polska bibliografia lekarska dziewiętnastego wieku (1801–1900)*. T. 4. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.

- Korzeniowski, Lucjan; Pużyński, Stanisław (red.) 1978: *Encyklopedyczny słownik psychiatrii*. Wyd. 2 poprawione i rozszerzone. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw lekarskich.
- Kośmiński, Stanisław 1888: *Słownik lekarzów polskich*. Warszawa: Nakład autora.
- Krakowiecka, Ludmiła 1962–1964: Janikowski Andrzej. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 10, z. 5, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 515–516.
- Kujawski, Ryszard 2013: Klasyfikacje chorób umysłowych Adolfa Rothego (1832–1903). *Postępy Psychiatrii i Neurologii* 22(1), ss. 75–85.
- Kujawski, Ryszard 2017: Polska literatura psychiatryczna do 1918 roku. *Psychiatria i Psychoterapia* 13(1), ss. 3–29.
- Kwiatkowska, Magdalena 2011: Warszawskie edycje podręczników medycznych w XIX i na początku XX wieku. *Forum Bibliotek Medycznych* 4(1(7)), ss. 234–249.
- Masłowski, Jan 1969: Główne zagadnienia polskiego słownictwa lekarskiego. *Psychiatria Polska* 4, ss. 491–496.
- Masłowski, Jan 1977: *Polskie słownictwo lekarskie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nasierowski, Tadeusz 2005: Rys historii psychiatrii w Polsce. [W:] Edward Shorter, *Historia psychiatrii. Od zakładu dla obłąkanych po erę Prozacu*. Warszawa: WSiP, ss. 359–399.
- Nasierowski, Tadeusz 2015: Psychiatria. [W:] Wojciech Noszczyk (red.), *Dzieje medycyny w Polsce*. T. 1: *Od czasów najdawniejszych do roku 1914*. Warszawa: PZWL, ss. 387–396.
- Neuman, Brunon 1968: Rys dziejów mianownictwa lekarskiego i jego kryzys współczesny. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny* 31(2), ss. 193–205.
- Ostrowska, Teresa 1973: *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800–1900). Zarys historyczno-bibliograficzny*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Ostrowska, Teresa 1977: Natanson Ludwik. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 22, z. 4. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 605–607.
- Pieter, Józef 1959: *Historia psychologii w zarysie*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Płaskowski, Romuald 1868: *Psychiatria. Zeszyt pierwszy, część ogólna*. Warszawa: w Drukarni Gazety Polskiej.
- Podgórska-Klawe, Zofia 2005: Rozwój nauk medycznych w Towarzystwie Lekarskim Warszawskim w latach 1820–1915 w świetle „Pamiętnika Towarzystwa

- Lekarskiego Warszawskiego”. [W:] Zofia Podgórska-Klawe (red.), *Towarzystwo Lekarskie Warszawskie 1820–2005*. Cz. 1: 1820–1917. Warszawa: Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, ss. 421–618.
- Rolle, Józef 1864: *Choroby umysłowe. Notatki z podróży odbytej w 1858 roku. Część druga*. Petersburg: W Drukarni W. Rogalskiego i Spółki.
- Rzepa, Teresa; Dobroczyński, Bartłomiej 2009: *Historia polskiej myśli psychologicznej. Gałązki z drzewa Psyche*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rzepa, Teresa; Dobroczyński, Bartłomiej 2019: *Historia polskiej myśli psychologicznej. Wydanie nowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- Seyda, Bronisław 1973: *Dzieje medycyny w zarysie*. Wyd. 2 zmienione i poprawione, Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Shorter, Edward 2005: *Historia psychiatrii. Od zakładu dla obłąkanych po erę Prozacu*. Warszawa: WSiP.
- Skowrońska, Janina 1970: Kremer Aleksander August. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 15, z. 3. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 265–267.
- Szarejko, Piotr 1991: *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*. T. 1. Warszawa: Towarzystwo Lekarskie Warszawskie.
- Szarejko, Piotr 2000: *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*. T. 5. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Szumowski, Władysław 2008: *Historia medycyny filozoficznie ujęta*. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.
- Urbanek, Bożena 2010: *Kształtowanie się specjalności lekarskich na ziemiach polskich w latach 1860–1914*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Wachholz, Leon 1939–1946: Domański Stanisław. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 5, z. 3. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 302.
- Wasylewski, Tytus 1879: [protokół z posiedzenia Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego z 15.10.1879]. *Przegląd Lekarski* 18(43), ss. 508–509. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=253664> (dostęp: 1.05.2025).
- Wąsik, Wiktor 1959–1960: Goldberg Henryk. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 8, z. 3. Wrocław–Kraków–Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 207.
- Wierzbicki, Romuald 1924: Historia słownictwa lekarskiego polskiego. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny* 1, ss. 52–70, 163–175, 308–325.

- Woleński, Jan 2006–2007: Struve Henry. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 44, z. 5. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego SOCIETAS VISTULANA, ss. 490–495.
- Wrzosek, Adam 1911: Rzut oka na rozwój czasopiśmiennictwa lekarskiego polskiego ze szczególnym uwzględnieniem pięćdziesięciolecia „Przeglądu Lekarskiego”. *Przegląd Lekarski* 28, ss. 437–462. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=256145> (dostęp: 1.05.2025).
- Wysocka, Felicja 1980: *Polska terminologia lekarska do roku 1838*. T. 1: *Anatomia. Proste prymarne nazwy nie motywowane*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Wysocka, Felicja 1994: *Polska terminologia lekarska do roku 1838*. T. 2: *Anatomia. Jednowyrazowe nazwy motywowane*. Wrocław: Instytut Języka Polskiego.
- Wysocka, Felicja 1999: *Zarys historii polskiej literatury medycznej i piśmiennictwa medycznego do początków XIX wieku*. Piotrków Trybunalski: Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego.
- Wysocka, Felicja 2002: Rola Józefa Majera w polskiej leksykografii i leksykologii. [W:] Rita Majkowska (red.), *Józef Majer 1808–1899. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 19 listopada 1999 r.* Kraków: Polska Akademia Umiejętności, ss. 57–101.
- Wysocka, Felicja 2007: *Polska terminologia lekarska do roku 1838*. T. 3: *Anatomia. Nazwy dwuwyrazowe*. Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Wysocka, Felicja 2013: *Polska terminologia lekarska do roku 1838*. T. 4: *Anatomia. Nazwy wielowyrazowe*. Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Ziembicki, Witold 1948: Feigel Longin. [W:] *Polski słownik biograficzny*. T. 6, z. 4. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, s. 393.